

International
SOCIAL SCIENCES
STUDIES JOURNAL

SSSjournal (ISSN:2587-1587)

Economics and Administration, Tourism and Tourism Management, History, Culture, Religion, Psychology, Sociology, Fine Arts, Engineering, Architecture, Language, Literature, Educational Sciences, Pedagogy & Other Disciplines in Social Sciences

Vol:5, Issue:52
sssjournal.com

pp.7293-7300
ISSN:2587-1587

2019
sssjournal.info@gmail.com

Article Arrival Date (Makale Geliş Tarihi) 18/10/2019 | The Published Rel. Date (Makale Yayın Kabul Tarihi) 20/12/2019
Published Date (Makale Yayın Tarihi) 20.12.2019

İSLAM KENT MODELİ

İSLAMIC CITY MODEL

Öğr. Gör. İbrahim YILDIZ

Siirt Üniversitesi, Yerel Yönetimler Programı Öğretim Görevlisi, Siirt/TÜRKİYE

Article Type : Research Article/ Araştırma Makalesi

Doi Number : <http://dx.doi.org/10.26449/sss.1983>

Reference : Yıldız, İ. (2019). "İslam Kent Modeli", International Social Sciences Studies Journal, 5(52): 7293-7300.

ÖZ

Kentlerin ortaya çıkışı ile ilgili çok sayıda görüş bulunmakta ve ilk kentlerin nasıl ortaya çıktığına dair çalışmalar yapılmaktadır. Elde yazılı belgeler olmadığı için ilk kentlere ait arkeolojik buluntular ile bazı bilgilere ulaşılmaya çalışılmaktadır. İslam kentlerinde ise durum farklıdır. 7. yüzyılda İslamiyet'in gelişi ile kendine has özellikleri olan bir kent modeli ortaya çıkmıştır. İslam kentleri anlatılırken kentin Arapça karşılığı olan "Şehir" kavramı kullanılmaktadır. İslamiyet'in gelişi ile birlikte Medine'nin ilk İslam şehri modeli olması ve İslam ülkelerince fethedilen ya da yeni inşa edilen şehirlerde de Medine'ye benzeyecek olan bir kent modelinin ortaya çıktığı görülmektedir. İslam kentlerinin genel özelliklerine bakıldığında bir cami etrafında yapılan ve cami etrafında büyüyen bir kent modeli göze çarpar. Bu çalışma ile; ilk İslam kenti olan Medine kenti ve sonrasında kurulan İslam kentlerinin genel olarak sahip olduğu bazı kentsel özelliklerin yanında İslam kentlerini diğer kentlerden ayıran kendine has özellikleri de ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kent, İslam Kenti

ABSTRACT

There are many opinions about the emergence of cities and studies are being done on how the first cities emerged. Since there are no written documents at hand, some information is tried to be found with archaeological finds from the first cities. The situation is different in Islamic cities. In the 7th century, with the advent of Islam, a city model with unique characteristics emerged. The concept of İslam City, which is the Arabic equivalent of the city, is used when describing Islamic cities. The concept of City Arabic is used as the Arabic equivalent of the "city" while explaining Islamic cities. With the advent of Islam, it is seen that Medina is the first model of the Islamic city and a city model similar to Medina emerged in the cities conquered by Islamic countries. Looking at the general characteristics of Islamic cities, a city model built around a mosque and growing around the mosque stands out. With this work; The first Islamic city of Medina and later the Islamic cities established in general, as well as some of the urban features of the Islamic cities that distinguishes them from other cities will be revealed.

Key Words: City, İslamic City

1. GİRİŞ

Kent kelimesi, kent kavramına ve kent tarihine ilişkin ipuçları vermektedir. Kent kelimesi en başta uygarlıkla ilişkilidir. Kent kelimesinin karşılığı Arapça'da "medine", kentli kelimesi ise "medeni", uygarlık kelimesi ise medeniyet kelimesi ile karşılır. Latince'de kent kelimesi "cite", İngilizcede ise "city"dir. Kentli ise "civil(ized)"dir. Fransızca'da kent "cite", kentli "civilise"dir. Kent, kentli ve uygarlığa ilişkin bu tanımlama kentli kişinin uygar kişi olduğu varsayımına ulaştırmaktadır (Güneş, 2013: 27).

Kent ile ilgili tanımlara genel olarak bakıldığında; Kentin Nüfusun ve ekonominin yoğunlaştığı yer olduğu görülmektedir. Bu özellikleri ile kentler nüfusun yoğunlaşması ve ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği ile öne çıkmaktadır. Kentlerin sahip oldukları ayırt edici özellikleri ile farklı anıldıkları da bilinmektedir.

Kentlerin ortaya çıkışı ile ilgili çok sayıda teori bulunmakta ve ilk kentlerin nasıl ortaya çıktığına dair çalışmalar yapılmaktadır. Elde yazılı belgeler olmadığı için ilk kentlere ait arkeolojik buluntular ile bazı bilgilere ulaşılmaya çalışılmaktadır. İslam kentlerinde ise durum farklıdır. 7. yüzyılda İslamiyet'in gelişi ile kendine has özellikleri olan bir kent modeli ortaya çıkmıştır. İslam kentleri anlatılırken kentin Arapça karşılığı olan "Şehir" kavramı da kullanılmaktadır. Bu nedenle "İslam kenti" çoğu zaman "İslam şehri" olarak da ifade edilebilmektedir.

Şehir; insanın, hayatını düzenleyen en önemli, en büyük fiziki ürün ve insan hayatını yönlüten, çerçeveleyen yapı olarak tanımlanabilir. Şehir, aynı zamanda insanların olduğundan farklı düşündüğü, hissettiği, tepki verdiği yerdir. Bu olgu şehrin kendisi kadar eskidir (Cansever: 2006: 103).

Yeryüzünde en eski şehirlerin Mezopotamya ve Mısır'da; Sümer'ler ve Akkad'lar tarafından kurulduğu bilinmektedir. Bunlardan sonra Antik Yunan'da M.Ö. VII-VI. Yüzyıllarda ilk planlı şehirlerin kurulduğu görülmektedir. Antik Roma şehri temelinin Roma askeri karargâhının düzeninden almıştır (Can: 1995, 16-17).

Şehirler ortaya çıktığı dönem, önem verilen değerlere göre şekil alır. Özellikle güvenlik, ticaret ve din şehirlerin şekil almasındaki en önemli unsurlar olmuştur. Dünya'da bütün medeniyetlerin oluşumunda dini mekânlar her zaman önemli olmuştur. İslam şehirlerinin oluşumu da cami ya da mescit ekseninde etrafında şekillenmiştir (Özkük, 2014: 274).

İslam şehirleri, İslami inanç ile birlikte mekânsal pratiğin yanında dolaysız bir ilişkiyi veya yansımayı öngörür, bazen tarihi Müslümanların şehir pratiklerinde olmayan özellikler tasvir edilir, bilinen pek çok özellik ise bu kavramın dışına itilir. Bu çerçevede İslam kentinin kavramsallaştırmasıyla, İslam sosyolojisi yönelimleri arasında büyük bir teorik paralellik olduğu görülür (Çelik, 2012 :140).

İslamiyet; Orta Asya'dan İspanya'ya kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada yayılmıştır. Müslümanlar tarafından fethedilmiş veya kurularak İslâm hâkimiyetine alınmış çok sayıda şehir bulunmaktadır. Fetihlerle alınmış ya da Müslümanların yeni kurduğu şehirlere, İslamiyet'in gelişi ile birlikte hakim olan anlayış ve kent modeli bir İslâm Şehri modelinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Valişov, 2008: 12).

Bu çalışma ile İslam kentinin doğuşu ve İslam kentlerini diğer kent modellerinden ayıran özellikleri üzerinde durularak; İslam kent modelinin nasıl meydana geldiği, bu kentlerde sosyo-ekonomik yaşam ve mimari yapının bu kent modelinde nasıl şekillendiği incelenecektir.

2. İSLAM KENTİNİN DOĞUŞU

Max Weber'in Avrupa'da kale ve surları, ticareti, pazarı, belirli bazı özerkliklere sahip olan mahkemesi ve kısmi bir özerklikle sınırlanan siyasal yapısı ile temelde siyasal ve ekonomik unsurların ortaya çıkardığı "Batı kenti" tanımlamasından sonra "İslam şehri" üzerindeki tartışmaların başladığı görülür.

İslam şehri kavramı ile orta çağda Yakındoğu Arap-İslam toplumlarında 7. yüzyılda İslamiyet'in doğuşu ile birlikte ortaya çıkan kendine özgü sosyal, kültürel, ekonomik, siyasal yeni yaşam düzeni ve medeni kurumların mekânsal yaşamlarının biçimlendirildiği kent modeli anlatılır. İslam şehirlerinin temel işlevleri sanayi öncesi ya da orta çağ batı kentlerinde olduğu gibi dinsel, Kültürel, ekonomik, yönetsel ya da siyasal ve askeri fonksiyonlarına dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle; İslam şehirleri ekonomik, kültürel ve dinsel faktörler gibi üç temel üzerinde gelişmiştir. İslam şehirlerinin gelişme biçimi ya da modelleri incelendiğinde; Orta çağ batı kentleri gibi doğal gelişen kare formlu kentler ile önceden hazır hale getirilmiş olan bir plana göre gelişen dairesele biçimde olan kentler olmak üzere temelde iki farklı kentsel gelişim gösterdiği söylenebilir (Özcan, 2005: 26-28).

Medine şehri, yüzyıllar boyunca Müslümanlar tarafından örnek alınmış; bu durum, kurulan ilk İslam şehir kurucularının Medine Şehri'nden aldıkları ilham olarak görülmüş ve Medine Şehri'nin İslâm şehirciliği için bir model teşkil ettiği de söylenebilir. Arap Yarımadası'nın dışında da Müslümanlar tarafından fethedilen ya da yeni kurulan şehirler de hangi şartlarda ve hangi kültürde olursa olsun zamanla Medine şehrine benzemeye başlamıştır. Bütün İslâm şehirlerinde Medine şehrinde etkilenildiğini görmek mümkündür. Bu etkileşime bakıldığında; başta cami mimarisinden ve caminin o dönemdeki yüklediği misyonlara kadar tüm yönleriyle taklit edilmeye çalışıldığı görülür. Özellikle İslâm'ın ilk üç yüzyılı boyunca Müslüman şehirlerinde caminin; sosyal, kültürel, ekonomik, askerî ve siyasi amaçlar konusunda çok yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Demirci, 2003: 134).

Özellikle fethedilmesi istenen yerlerin fetihlerini organize etmek için kurulmuş olan Basra, Küfe ve Fustat gibi ordugâh şehirlerdeki Cuma Camileri, hem dini ve sosyal hayatın merkezi konumunda hem de askeri,

siyasi ve ilmi etkinliklerin merkezi durumundaydı. Halifeler, devlet başkanlığına geldiklerinde biatlarını camide alır, politikalarını ilk olarak cami minberinde açıklardı. Bunun yanında eyaletlere ya da şehirlere atanan valiler, şehirde bulunan merkez camiinde halkın karşısına çıkıp buradaki konuşmasını yaparak görevlerine başlamışlardır. Müslümanlar tarafından yapılacak olan Fetihler de bu camilerden yönlendirilmiş, devlet yönetiminde alınacak kararlar alınmış ve savaşlarla ilgili önemli durumlar camideki cemaatle görüşülerek gerekli adımların atılması sağlanmıştır (Demirci, 2003: 137).

3. İSLAM KENT MİMARİSİ

İslam mimarisi ve kentinden bahsedilirken yapılan sanatı sadece cami, tekke, türbe gibi dini mimaride değil; yaşamın tüm alanlarına ait biçimlenişlerinde görmek mümkündür. Yalnızca Allah'a inanış olarak bilinen olan tevhit anlayışı İslam kentlerinde de mimariye de yön vermiştir (Cansever, 1997). Başlangıçta şehrin fiziki olarak görünümü veya mekânsal biçimlenmesinin İslami dünya görüşüne ve dine uygun bir sosyal yaşama uygun olarak imar edildiği görülmüştür. Müslümanların hâkimiyetine giren şehirlerin, Sultan'ın belirleyeceği inşa stratejisiyle yeniden imar ve iskân edildiği görülmüştür. Sultanın gücünün sembolü olarak kışlanın da içinde bulunduğu surlar ve hazine gibi yapıların yanında ticari hayata da yön veren bedesten ve kapalı çarşılar İslam şehirlerinin en önemli unsurlardır. İslam şehirlerinin ayrı ayrı düzenlemelerle yapıldığı ve organize edildiğine bakıldığında, bu şehirlerin planlı ve düzenli yapılaştığı söylenebilir. Osmanlı-İslam şehirleri sur, saray ve hazine binası gibi siyasi unsurların yanında şehrin ana unsurları olan bedesten-çarşı gibi ekonomik kısımlar da vakıf-imaret sisteminden oluşmaktadır. Büyükşehirler de cami, medrese, darülaceze gibi vakıflar tarafından desteklenen dini sosyal merkezlerin etrafında gelişmekteydi (Çelik, 2012:147-148).

İslam şehirlerinin mimari esası "ümrandır". Ümran; belli bir dünya görüşünün ve kozmik bakış açısına sahip toplumun çevreyi imarıdır. Konuya bu ilkeler doğrultusunda bakıldığında İslam şehirlerinin karakteristik özelliği, neredeyse tamamının bir "Ulu Câmî"nin etrafında kurularak gelişmiş olmalarıdır (Demirci, 2003: 134).

İslâm Tarihinde cami, ilk dönemlerdeki misyonlarını kurumlaştırarak, medrese, hamam, kütüphane gibi yapılarla mimari bir bütünlük içinde yapılan külliyelerde kendini gösterir. Yapılan bu külliyelerde yine cami, merkezi ve belirleyici konumunu korumaktadır. Fatih, Selimiye, Süleymaniye ve Sultan Ahmet gibi Osmanlı mimarisinde külliyelerdeki camiler en güzel örneklerdir. Külliye nitelikli olan bu cami mimarisi, Mescid-i Nebevi'den esinlenerek mimaride yeni noktalara getirilmiştir (Demirci, 2003: 138).

Klasik İslam şehrindeki cami, yalnızca bir ibadet yeri değil; aynı zamanda sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik faaliyetleri kapsayarak tüm hayatın merkezi konumundadır. Cami etrafında büyüyen şehirdeki hayat, caminin bir uzantısı mahiyetinde gelişmektedir. Şehirdeki hemen kurumların tamamı şeriat idealine göre inşa edilir ve her şeyin Allah'ı hatırlatıcı mahiyette yapıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda geleneksel İslam şehrinin hemen hemen hepsinde "tevhit" ilkesinin idealize edildiğini görülmektedir. İslam şehri ilahi vekilliğin adil bir ortam içinde, şer-î kanunlara bağlı, dindarlık ve tevazunun, şefkat ve merhametin doğa ile uyumlu bir güzellik içinde, Allah'ın cemel sıfatını yansıtır mahiyette, şeriat idealini gerçekleştirici yapılar kompleksi olduğu görülür (Demirci, 2003: 134).

4. İSLAM KENTİNDE SOSYO-EKONOMİK YAŞAM

İslam Tarihinin ilk yüzyıllarında hızlı ve yaygın bir şehirleşme hareketi görülmüştür. Müslümanlar tarafından Atlantik'ten Çin Seddi'ne kadarki alanda sayıları 20'ye varan şehirler kurulmuştur. Irak'ta; Basra ve Kufe, Mısır'da; Fustat gibi şehirler kurulurken, Doğuda; Buhara, Semerkant, Merv ve Nişâbur, gibi kalabalık nüfusları barındıran birçok şehir kurulmuştur. İslam'ın savaşçı unsurlarının hemen sonrasında geliştirdiği bu şehir kültürü ile birlikte Antik dünyanın hızla İslamlaştığı görülmüştür (Demirci, 2003: 131).

İslam şehirlerinin bir kent meydanı ve halkın günlük faaliyetlerini sürdürdüğü bir agorası yoktur, fakat genel olarak Cuma günleri, insanların toplanacağı merkezi bir Cuma Camisi bulunur. Merkez camiler hem dinin hem de sosyal yaşamın boyutlarını tamamlayan bir merkez konumundadır. Fakat burada merkezi oluşturan mekânsal unsur, hayatın da merkezi unsurunu teşkil eden dindir. İslam kentinde din o kadar hayatın merkezindedir ki, din ve dünya işleri arasında ayrıma pek fırsat kalmaz. İslam şehirlerinde; camiyle birlikte inşa edilen medresenin yanında, halkın eğitimine önem verilmekteydi. Bu kentlerde halkın eğitimi için camiye düzenli dersler konulur ve mahkemeler de buralarda kurulmaktaydı (İnalçık, 1995: 249).

İslâm şehirlerinde, cami ve medreseler; sosyal hayatı tüm boyutlarıyla tamamlar ve kurulacak olan mahkemelerin de bu yapıların bulunduğu civarda olması önemli bir durumdur (Çelik, 2012: 146). Bu cami

ve medreselerin zamanla külliye şeklinde bir arada olduğu bir yapıya dönüştüğü görülmekte; sonrasında ise okul, hastane, imaret, aşevleri gibi kısımların da bu külliyelere eklendiği bilinmektedir. Caminin hemen yanında vali konağı, baş kadının evi, büyük bir şahsın türbesi bulunurdu (Gök, 2013: 133).

Şehirdeki meslek grupları belirli yerlere toplanarak imal edilmiş bir ürünü sergilemek, olabildiğince aracısız olarak ticari faaliyetlerde bulunacak şekilde, piyasayı kolay tanıma imkânı sunarak tüketici korunuyordu. Bunları genel olarak "Sûk", "Suveyka", "Kayseriye", "Kapalı Çarşı" veya "Bedesten" gibi isimlerle bilinirdi. Bedestenlerin İslâm şehir hayatının sosyal ve ekonomik karakterinin temel taşlarından olduğu bilinir. Uluslararası ticarete açılan bir kapı vazifesi gördüklerinden dolayı genellikle büyük şehirlerde bulunurlar. Bu özelliğinden dolayı Evliya Çelebi uğradığı şehirleri Bedesteni olan ve olmayan şehirler olarak birbirinden ayırmıştır. Bedesten, her şeyden önce değerli eşyaların ticareti ile iştilal eden tüccarların bulunduğu yer olması sebebiyle, kıymetli malların saklandığı kasaların bulunduğu banka görevi de görmüştür. Kentin zengin eşrafi ve büyük tüccarları genellikle Bedesten içinde yer aldığından Loncaların da merkezi oldukları görülür. Loncalar İslam kentinde hem ekonomik hayatı hem İslam ahlakını hem de ideal Müslüman tüccar modelini geliştirmesi ve konusunda İslam şehirlerindeki sosyo-ekonomik hayatın en önemli unsurlarındandır. İslam tarihinde bu tür yapılanmaların tarihi 9. yüzyıldaki Fütüvvet teşkilatına kadar gerilere uzanır (Demirci, 2003: 139).

Ticaret bölgesinde dinî kimlik günlük hayata müdahale etmez; Müslümanlar ve gayr-ı müslimler birbirine karışmıştır; sadece yiyecek maddesi satan dükkânlar ayırır. Yerleşim bölgelerinde halk, kurallara bağlıdır; kendi dinlerinin ibadetlerini kendi toplumlarında veya özel mahallelerinde yerine getirirlerdi. Kural gereği her dinî topluluk, yerleşim bölgesinde kendilerine ait özel bir yere ve mezarlığa sahiptir. Mahalleler, bir mescid, kilise veya sinagogun etrafında gelişir. Yunanlılara, Ermenilere veya Yahudilere ait özel yerler vardır. Müslüman mahallelerinin gayr-ı müslimlerinden ayrılmasına hususî bir özen gösterilir. Şeriat, gayr-ı müslimlerin kendi dinlerine ait ibadetlerini, Müslümanların duyup görebilecekleri yerlerde yapmalarını yasaklar. Bununla birlikte Müslümanlar kendi ibadetlerini açıktan açığa yapmak için özel bir gayret göstermekteydiler ki, bu da İslam'ı propaganda etmenin en etkili yolu (İnalçık, 2004:319).

Ahiler ve locaların esas amaçları sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı temindir. İslam şehir yaşamında mahalle, ortak inançlar, yerleşik gelenekler, samimiyet ve saygı üzerine kurulu; doğal yapısı ile kendi kendini yönetebilen ve kontrol eden bir yapı oluşturur. Mahallede herkesin birbirine karşı sorumlu olduğu, birbirlerine saygılı olmaları gereken İslam'ın komşuluk hakları konusunda getirdiği değerler çok önemlidir. Belki de Müslüman şehirlerinin en ayırt edici özelliklerinden birisi, komşuluk hukuku çerçevesinde gelişmiş olan güçlü birlik duygusu ve sosyal dayanışmadır. Batılı yazarların iddia ettiği gibi Müslüman şehirlerdeki topluluk, ilk ordugâh olan Basra, Kufe, Fustat şehirlerindeki kabileci yapılar dışında birbirinden bağımsız kalabalıklardan oluşmamıştır. Herkes kendi yaşadığı yöredeki sevgi ve sorumluluğunu taşımıştır (Demirci, 2003: 144).

Farklı sosyo-ekonomik yapıdaki kültürler arasındaki siyasal sınır bölgelerinde, karşılıklı işlenmiş ya da işlenmemiş ürün-meta alışverişleri için geçici ortak mekân arayışlarının yattığı söylenebilir. Fakat sosyal ve ekonomik gelişim sürecinde; başlangıçta geçici olarak kurulan pazar ya da panayırlar, taşıdıkları ticaret etkinlikleri ya da potansiyeline göre devlet eliyle kurulan veya kurulan kamusal hizmet yapılarıyla yakın çevresi için sosyal, ekonomik, kültürel ve demografik çekim merkezleri olarak kentsel yerleşme niteliği kazanmış ve Anadolu'nun bölgesel ticaret merkezleri haline gelmiştir (Özcan: 2006, 35).

Selçukluların, Bizans'tan devraldıkları Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecini hızlandırmak, savaşlarla ve sonrasındaki fetihlerle geçen dönemlerde zarar gören kırsal ve kentsel yerleşmeleri yeniden imara açmak ve savaşlar döneminde duran uluslararası transit ticaret yollarını yeniden faaliyete geçirebilecek sistemli bir iskân politikası izledikleri söylenebilir. Bu politikalar, zorunlu iskân ve tehcir yoluyla göçebe olan Türk ya da çiftçi Hıristiyan nüfusa ikta ya da mülk olarak topraklar verilmesi, vergi muafiyetleri tanınması ve tarımsal araç-gereç yardımı yapılması gibi teşviklerle iskân edilmesi ya da uluslararası ticaret yolları üzerinde kervansaraylar yaptırılması gibi ekonomik faaliyetlere dayanmaktadır (Özcan: 2006, 46).

İslâm şehirlerinde belediyelerin sundukları hizmetlerin çoğu eski genellikle vakıflar vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi. Sunulan bu hizmetlerin başında şehirlerin su ihtiyacının sağlanması için; su kuyularının açılması, su bendleri, çeşmeler yapılması ve yazın bedava soğuk su dağıtılması amacıyla sebillerin inşa edilmesi gelmektedir. Sebillerin suyunun soğutulması için bazı vakıflar tarafından buzluklar tesis ederken, bazı vakfiyelerinde bu iş için kar satın alınmasını hükme bağlamıştır. Bazı vakıfların da kışın Müslümanların abdest almaları için, içince sıcak suyu olan abdesthaneler yaptırdıkları görülmüştür.

Vakıflar yoluyla çok sayıda hamam yaptırıldığı da bilinmektedir. Bunlar genellikle vakıfların gelir kaynakları arasında olmakla beraber, fakirlerin bedava yıkanabildikleri hamamların olduğu da bilinmektedir. Bu yapıların bakımı ve işletilmesi için, Osmanlı dönemindeki vakıflar, farklı kişiler görevlendirmiş ve bu kişilere maaş bağlamıştır (Yediyıldız, 1982:170-171).

İslâm şehirlerinin plansız yapıları arasında en dikkat çekici olan durum, şehrin merkezinde bulunan ve bütün mimari ihtişamıyla şehri kontrol altında tutan camilerdir. İslam şehirlerinin hemen hemen hepsi şehrin en merkezi konumundaki “Ulu Cami” etrafında kurulmuşlar ve şehirler cami etrafında doğal olarak zamanla büyümüşlerdir. Bu haliyle İslam şehri, merkezdeki kutsal mekândan neşet eden tek bir çatıyla kaplanmış gibidir. İslâm kentlerinde cami, dini ibadet alanı olarak değil, aynı zamanda sarayı, medreseyi, mahalleleri ve çarşuyu doğal bir şekilde birbirine bağlama görevi de görür. Toplumun idare edilip yönlendirilmesinde ve diğer kurumlarla doğal olarak bağ kurması nedeniyle de camiler İslam şehirlerinde çok önemli görevler üstlenir. Cami; sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik faaliyetleri kapsayarak gündelik yaşamın merkezine yerini alır ve gündelik yaşamı yönlendirir. Cami etrafında insanların bütünleşmesini sağlayarak şehrin birliğini sağlama gibi önemli fonksiyonları ile de öne çıkar. Böylelikle İslâm’da yer alan tevhit anlayışının gündelik yaşamda uygulanabilir olmasında rol oynar (Demirci, 2003: 137)

İslam dini mahremlik ve özel hayata çok önem vermektedir. Bu hususta İslam kentlerinde bazı kurallara uyulması da gerekmektedir. Aile ve ev kutsal görülmeyle birlikte ihlali durumunda büyük yaptırımlar uygulanır. İslam kentlerinde bu durum yerel mimariye de etki etmiştir. Kentlerdeki bina ve sokak biçimlerinin İslam hukukuna uygun olarak düzenlenmesi de önemli olarak görülmüştür. İslam kentlerinde, gayr-ı müslimler Müslümanların ibadet yerlerinin yanına inşaat yapamaz ve evlerini dokuz zira'dan(6.82 metre), yani bir Müslüman'ın evinden daha fazla yükseltemezlerdi. Mamafih bu kural, binaların üstündeki bu tip tüm "yüksekliklerin" yapımını kapsıyordu. İstanbul mahkeme kayıtlarında, bir komşunun yukarıdan bakıldığında evinin iç kısmının görülmemesi için yüksek bir yer yaptırdığına dair pek çok olay anlatılmaktadır (İnalçık, 2004:319). Ayrıca İslam şehirlerinde mahalle yapılarına bakıldığında, mahallelerin çıkmaz sokaklardan oluştuğu da görülmektedir. Bu durum İslam şehirlerinde mahremliğe verilen önemi ayrıca göstermektedir. Çünkü İslam şehirlerinde çıkmaz sokaklardan oluşan mahalleler sayesinde mahalle sakini olmayan kişilerin buralarda rahat hareket edememeleri ve bu mahalle sakini olmadıklarının görülmesi sağlanmıştır. bu durum da mahalle sakinlerinin güvenliğini arttırıcı bir durum olarak görülebilmektedir.

5. İSLAM KENTİNDE DİNSEL ÖĞELER

İslam kentinde şehir bünyesinde bulunan camiler, bir ibadet mekânı olmanın yanında, Müslümanların günlük işlerini gördükleri ve devletin herhangi bir emri ya da kararının görüşüldüğü ve karara bağlandığı bir mekân olarak da kullanılmıştır. İslam kentinde her semtte camiye gelen hükümet tebligatı, camiden halka açıklanırdı. Osmanlı Devleti'nde camiler, mimari alanda mükemmelliğe ulaşmıştır. Hemen hemen her şehirde; hükümdar ya da hükümdar ailesi tarafından, hayırsever halk ya da devletin önemli kademelerinde görev yapan devlet adamları tarafından yaptırılan camiler bulunmaktadır. Padişahlar tarafından özellikle İstanbul'da yaptırılan camiler, birer mimari şaheser oldukları görülmektedir. Camiler sahip oldukları dini fonksiyonlarının yanında, İslâm devletlerindeki eğitim-öğretim, kültür ve adalet hizmetlerinin yerine getirilmesinde, kamu yönetiminde, askeri amaçlara ulaşmak için de hizmet vermiştir. Nitekim eğitim- öğretim faaliyetlerinde camiler çok önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında atanan kadıların, görev yapacakları yerdeki camiye götürülerek, tayiniyle ilgili beratın camide okunması ve törenin yapılması amacıyla kullanılan camiler, davaların görüldüğü yer olması açısından da önemli yerlerdir (Halaçoğlu, 1995: 154).

İslam dünyasında, medreselerin büyük bir kısmı vakıf olarak inşa edilmiş ve bütün masraflarının vakıflar tarafından karşılandığı görülmüştür. Bu medreselerle ilgili vakfiyelerde, medreselerin tedarik heyetinden, kütüphanesi olanlar için hafizü'l-kütübve diğer hademelerin tayinleri, okutulacak dersler için ödenecek ücretler ile ilgili medreseler hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Vakıflar sayesinde medreseler, tam muhtariyete sahip birer eğitim müessesesi haline gelmiştir. Selçuklulardan itibaren bütün İslâm dünyasında, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan pek çok medresenin vakıf olarak kurulduğu söylenebilir (Yediyıldız, 1982: 169).

Osmanlı toplumunda vakıflar ile; cami, okul, hastane, kütüphane, medrese, dispanser, hamam, kuyu, çeşme, misafirhaneler, imaret, kervansaray, tekke, zaviye, türbe, aşevi, kaldırım, köprü, sığınak, su yolları..vb yapımında vakıfların etkin olduğu görülmektedir. Ayrıca bunların yanında vakıflar üzerinden; öksüz kızlara çeyiz verilmesi, borçları yüzünden hapse düşenlerin borçlarının ödenmesi, köylerde yaşayan

yaşlılarına elbise yardımında bulunulması, askerin donanımına katkıda bulunulması, deniz feneri inşası, yetimlere, dul kadınlara ve ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi, çocukların baharda açık havada gezdirilmesi, okula giden çocuklara gıda, elbise ve okul araç-gereçlerinin temin edilmesi, fakirlerin ve kimsesizlerin cenazelerinin kaldırılması, bayramlarda fakir ve kimsesizlerin sevindirilmesi, doğada bulunan hayvanlara gıda ve su verilmesi gibi toplumun ihtiyaç duyacağı her tür hizmet yürütülmekteydi (Kunter, 1938: 107).

Arap coğrafyacı El-Makdisi, 11. yüzyılda İslam egemenliğindeki kentleri siyasal işlevlerine göre bir kaç yüz surlu ve sursuz orta büyüklükte şehir ve 15 kadar başkent olmak üzere sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmaya göre; İspanya'dan, Yakındoğu ve Hindistan'a kadar uzanan İslam egemenlik coğrafyasını sosyal-politik ve tarihi kimliklerine dayalı olarak hiyerarşik sisteme göre 14 bölgeye ayırmış ve yerleşim alanlarını bölge, eyalet, yöre, ya da alt bölge ve tarımsal alanlar olmak üzere kademelendirmiştir (Özcan, 2005: 29).

6. İSLAM KENTİ HAKKINDA GÖRÜŞLER

İslâm Şehirleri ile ilgilenen araştırmacıların bazıları (H. Hourani, G. E. VonGrunebaum, E. Wirth) "İslâm şehri" kavramına karşı çıkmakta; bazıları (G. ve W. Marçaiskardesler) da, İslâmiyet'in tam olarak yalnızca şehirlerde yaşanabileceğini belirtmişler; Müslümanların hayat anlayışıyla İslâm şehrinin şekillendiğini ve karakteristik özellikleriyle belirli bir İslâm şehir tipinin mevcut olduğunu kabul etmektedirler (Can:1995, 29-30).

Grabar ise İslam kenti ve kurumları üzerine yaptığı analizinde İslam kültürünün daima kente dönük olduğunu ortaya koyarken orta çağ İslam medeniyeti ile batı medeniyetini karşılaştıran çalışmalarda da İslam kültürünün tam anlamıyla bir kent kültürü olduğu ve batı medeniyetinin daha çok ileri kültür ve medeniyet kurumlarına sahip olduğunusaptamıştır (Özcan, 2005: 26).

İbni Haldun; orta çağ İslam dünyasında toplumun temel ihtiyaçları dışında kalan ve belli bir uzmanlık gerektiren bazı ekonomik işlev ya da zanaatların sadece bazı kentlere özgü olduğunu söyleyerek, İslam kentleri arasında ekonomik işlevlere dayalı bir kentsel kademelenme ya da işlevsel uzmanlaşma olduğunu ortaya koymuştur. Bir başka boyutta ise, El-Cahiz; İslam kentlerini ahlaki niteliklere, El-Makdisi de toponomi verileri ya da coğrafi konum-ahlaki nitelikler arasındaki ilişkilere dayalı olarak tanımlanmıştır (Özcan, 2005: 28). Bu çerçevede İslam kentleri yüksek sanatlar ve ince sanat eserlerinde Bağdat; zarafet, şıklık ve incelikte Küfe; sanayide Basra; ticarete Fustat; hıyanet, vefasızlık ve sadakatsizlikte Rey; tiranlıkta Nişabur, hırs ve tamahta Merv; öğünme ve kendini methetmede Belh; el sanatlarında Semerkand olmak üzere sınıflandırılmıştır (Özcan, 2005: 29).

İbn Haldun'a göre genelde İslamiyet'in egemen olduğu şehirlerde özelde ise Arap toplumlarında hadari Ümran geri kalmıştır. Bunun temel sebebi Araplar toplumunda bedevi ümranın yoğun olması, hanedanlıklarının uzun ömürlü olmaması, diğer medeniyetlerden uzak ve yabancı olmaları, İslamiyet'in büyük yapıların fetişizmine izin vermemesi, şehrin kurulacağı yerin seçiminde hataların yapılması gibi nedenleri gösterilmiştir. Ancak İbn-i Haldun'un teorisinin merkezinde sadece Arap toplumları yoktur. Ona göre, bedevi ümrana sahip olan bütün toplumlar şehir ve şehircilik meselelerinde hadari ümran sahibi olan toplumlara göre çok geri kaldığı gerçeğidir (Uludağ, 2003:147-148).

Fârâbi'ye göre; Millet/Ümmet, şehir devletinden daha büyük bir birimdir (Arslan, 1997: 243-244). Şehir, kadim düşünürlere göre, insanları barındıran konut ve konutların barındırdığı insanların bulunduğu coğrafyayı akla getirir (Farabi, 1987: 36).

Oleg Grabar'ın ifadesiyle; "İslam şehri gönüllü, şuurlu ve programlanmış sosyal ve fiziki bir varlık olmakla beraber, daha çok zıt kutupları tevhit edici bir şehir olarak tanımlanabilir" (Demirci, 2003: 134).

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İslam şehri, 7. yüzyılda İslamiyet'in doğuşu ile birlikte ortaya çıkan bir şehir modelidir. İslamiyet bir şehir dinidir. 7. yüzyıldan sonra İslamiyet'in yayılmasıyla geniş coğrafyada yayılmaya başlamıştır. İslamiyet'in yaygın olarak yaşandığı kentlerde İslam dininin insanların yaşam tarzlarında da önemli değişiklikler getirdiği görülmektedir. Hz. Muhammed'in Şehri olarak bilinen Medine şehrinin İslam şehirciliği açısından önemli bir model olduğu bilinmektedir. Müslümanların fethettikleri ya da yeni kurdukları kentlere bakıldığında yeni İslam şehirlerinin de Medine'den etkilendiği görülür. İslam şehirlerinin en önemli sembolü olan cami yapımında kendini hissettiren bu etki, pek çok konuda kendini gösterir.

Camiler sahip oldukları dini fonksiyonlarının yanında, İslâm devletlerinde eğitim-öğretim, kültür ve adalet hizmetlerinin yerine getirilmesinde, kamu yönetiminde, hizmet vermiştir. Fakat Camilerin eğitim öğretim işlevinin ön planda olduğu görülmüştür. Özellikle Osmanlı devletinin ilk dönemlerinde kadınların, görev yapacakları yerdeki camide tayinleriyle ilgili berat okunarak merasim yapılırdı. Davaların da bu camilerde görülmesi bu denemde camilerin ayrı bir işlevini ortaya koymaktadır.

İslam şehirlerindeki yapılara bakıldığında, İslam şehirlerindeki en önemli yapıların camiler olduğu görülür. İslam şehirlerinde camilerin görkemli olarak inşa edilmesi ve camilerin yapım sürecinde en kaliteli malzemelerle yapılmasının camilere ne kadar önemli olduğu görülmüştür. Cami dışında konut ve iş yerlerinin inşa bu kadar kaliteli yapı malzemelerinin ve ihtişamlı yapıların olmadığı bilinmektedir. Bu durum İslam şehirlerinde camilerin şehrin en önemli unsuru olduğunu da göstermektedir.

Klasik İslam şehrindeki cami ibadetlerin yanında sosyal, siyasal ve bazen de ekonomik faaliyetler için bir merkez belirleme özelliği taşımıştır. Çünkü kentlerin cami etrafında geliştiği, hayatın da buna göre şekillendiği bilinmektedir.

İslam kentlerinde Müslümanların dışında farklı dinlere mensup kişilerin de yaşayabildiği ve bazı İslam kentlerinde farklı dinlerden kişilerin yoğun yaşadıkları mahallelerin de olduğu görülmektedir. Bünyesinde farklı dini azınlıkları barındıran İslam kentlerinde mahallelerin; cami, kilise veya sinagog etrafında gelişebildiği de görülmüştür. İslam şehrinde İslamiyet'in komşuluk hakları konusunda getirdiği değerler herkesi birbirine karşı saygılı ve sorunlu olmaya itmiştir. Ayrıca İslam kentlerinde Ahiler ve locaların da sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamak için önemli roller üstlendiği bilinir.

İslam şehirlerinde ticaret bölgelerinde Müslümanlarla gayr-ı müslimlerin bir arada olabildikleri, aynı işlerde çalışabildikleri fakat sadece yiyecek maddesi satan iş yerlerinin Müslüman ve gayr-ı müslim iş yerlerinin ayrıldığı görülmüştür.

İslam şehirlerinde mahalle yapılarına bakıldığında, mahallelerin çıkmaz sokaklardan oluştuğu da görülmektedir. Bu durum İslam şehirlerinde mahremliğe verilen önemi ayrıca göstermektedir. Çünkü İslam şehirlerinde çıkmaz sokaklardan oluşan mahalleler sayesinde mahalle sakini olmayan kişilerin buralarda rahat hareket edememeleri ve bu mahalle sakini olmadıklarının görülmesi sağlanmıştır.

Eski İslam şehirlerinde Belediyelerin yaptıkları hizmetler, genellikle vakıflar yoluyla gerçekleştirilmekteydi. Başta kentin su ihtiyacının karşılanması için su kuyuları açılması, su bendleri, çeşmelerin yapımı ve ya aylarında soğuk su dağıtımı için sebiller yapılmıştır.

KAYNAKÇA

Armağan, M., (2010). "Batı'da ve İslam Medeniyetinde Şehirlerin Ontolojik Kökenleri ve Ayırt Edici Özellikleri", *Muhafazakâr Düşünce*, 6(23), 115-138.

Baykara, T., (1985). "Selçuklu Çağında Konya'da Türkler ve Ermeniler", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu*.

Cansever, T.,(1997). "İslamda Şehir ve Mimari", İstanbul.

<http://dergi.altinoluk.com/index.php?sayfa=yillar&MakaleNo=d202s044m1>.(Erişim Tarihi: 15.11.2018).

Cansever T., (2006). "İslâm'da Şehir ve Mimari", İstanbul.

Çelik, C., (2012). "İslam Şehri'nden Şehir İslamı'na: Tarihsel Tecrübeden Sosyolojik Pratiğe Şehrin Medeniyet Kodları"

Es, M. ve Ateş, H. (2004) "Kent Yönetimi Ve Göç: Sorunlar Ve Çözüm Önerileri," *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı: 48*

Gök, N., (2013). "İslâm Medeniyetinin Oluşum Devrinde İlk İslâm Şehirleri: Emevi ve Abbasi Örnekleri", *2. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarları Kongresi Bildiriler Kitabı*, Konya.

Gül, M., (2001). "İslam Şehrinin Doğuşu", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2001(6), 78-87.

Güneş, F., (2013). "Kent Sosyolojisi", *Anadolu Üniversitesi Yayını*, Ankara.

Halaçoğlu, Y., (1995). "XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı", *Türk Tarih Kurumu Yay.*, Ankara.

- İnalçık, H., (1995). "Bir İslam Şehri", *İslam Tetkikleri Dergisi*, 1995 (C. IX), İstanbul.
- Keleş, R., (2010). "Kentleşme Politikası", İmge Yayınevi, Ankara.
- Keleş, R., (2013), "Kentleşme Politikası", İmge Yayınevi, Ankara.
- Kunter, H. B., (1938). "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *Vakıflar Dergisi*, 1938(c.1), Ankara.
- Niray, N., (2002). "Tarihsel Süreç İçinde Kentleşme Olgusu ve Muğla Örneği", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Özcan, K., (2005). "Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Modelleri", Doktora tezi, Konya.
- Özcan, K., (2006). "Anadolu'da Selçuklu Kentler Sistemi ve Mekânsal Kademelenme".
- Özkük, G., (2014). "Mekânların Hafızasına Ahmet Hamdi Tampınar'ın Beş Şehir'inden Bakmak", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 39.
- Türk Dil Kurumu(TDK), (2018),
(http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat&kategoriget=terim&kelimeget=kent&hngget=md) (Erişim Tarihi: 23.11.2018).
- Uludağ, S., (2013). "İbn Haldun Hayatı Eserleri Fikirleri", Harf Yayınları, Ankara.
- Yediyıldız, B., (1982). "Müessesesi ve Toplum Münasebetleri Çerçevesinde XVIII. Asır Türk Toplumunu ve Vakıf Müessesesi", *Vakıflar Dergisi*, sayı:15.
- Yıldırım, A., (2004). "Kentleşme ve Kentleşme Sürecinde Göçün Suç Olgusu Üzerindeki Etkileri", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaz, C., (1995). "İslam Şehirlerinin Fiziki Yapısı", Ankara.
- Valişov, Z., (2008). "Bir İslam Şehri Bakü", (*Kuruluşundan XVI. Y.Y. Basına Kadar*), Yüksek lisans tezi, Konya.